

DA LI JE AMORALNOST ŠESTI FAKTOR LIČNOSTI?*

Janko Međedović*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

U ovom istraživanju izvršen je pokušaj da se preciznije odredi i opiše status koncepta Amoralnosti. Hipoteza koja je testirana u radu bazira se na shvatanju Amoralnosti kao crte ličnosti koja generiše stabilne oblike ponašanja rezultovanih u kršenju moralnog koda, socijalnih normi, manipulaciji i kriminalu.

U revidiranom leksičkom modelu ličnosti (HEXACO model), izolovana je široka bazična crta koja nije opisana u ranijim operacionalizacijama: Poštenje – Skromnost. Sadržaj ove dimenzije čine osobine poput čestitosti, iskrenosti, osećaja za fer – plej, lojalnosti i skromnosti; nasuprot prevrtljivosti, licemernosti, uobraženosti, lukavosti i pohlepe. Na osnovu ovako definisanog faktora Poštenja, postavljena je pretpostavka da je srž amoralnih dispozicija locirana na njegovom negativnom polu, odnosno da predstavlja aspekt nepoštenja, kao bazične crte ličnosti.

Kako bi se ova hipoteza proverila, izvršena je eksplorativna analiza glavnih komponenti u zajedničkom prostoru Amoralnosti i HEXACO modela bazične strukture ličnosti, a konstruisan je i strukturalni model koji opisuje kauzalne relacije između crta ličnosti i Amoralnosti. Uzorak je sačinjavalo 229 studenata prve i druge godine Beogradskog univerziteta i Univerziteta Singidunum (65% devojke). Obe analize potvrdile su inicijalnu hipotezu: faktori Amoralnosti generisane Frustracijom i Brutalnošću predstavljaju crte ličnosti asocirane sa negativnim polom Poštenja – Skromnosti, dok benignije forme Amoralnosti (Impulsivnošću generisana Amoralnost) predstavljaju izraz niske Savesnosti. Kako bi se utvrdila prediktivna korisnost Amoralnosti izvršena je

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat rada na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije" koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke RS, broj 47011

* Email: jankomed@yahoo.com

hijerarhijska linearna regresija sa bazičnim crtama ličnosti na prvom, Amoralnosti na drugom nivou prediktora i subkličnom psihopatijom kao kriterijumom. Rezultati pokazuju da postoji značajan doprinos Amoralnosti nad crtama HEXACO modela pri predikciji sva četiri aspekta psihopatije.

KLJUČNE REČI: Amoralnost / Poštenje – Skromnost / HEXACO / subklična psihopatija

KONCEPTUALNI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Amoralnost. Postoji veliki broj studija koje su pokazale da se antisocijalna i kriminalna ponašanja zasnivaju na stabilnim ličnosnim dispozicijama kao što su psihopatija (Ragatz, Anderson, Fremouw and Schwartz, 2011; Vitacco, Caldwell, Van Rybroek and Gabel, 2007; Walsh and Kosson, 2008), makijavelizam, narcizam (Williams, McAndrew, Learn, Harms, & Paulhus, 2001) i sadizam (Chabrol, Van Leeuwen, Rodgers, & Sejourne, 2009) ili nisko izražena crta ličnosti pod imenom Saradljivost (Varley Thornton, Graham-Kevan, & Archer, 2010; Gleason, Jensen – Campbell, & Richardson, 2004; Le Courf & Toupin, 2009; Egan & Taylor, 2010). Ovi nalazi ne samo da obogaćaju saznanje o uzrocima antisocijalnosti i delinkvencije, već imaju i veliki praktični značaj. Pomoću njih je omogućeno konstruisanje instrumenata za procenu rizika upuštanja u nasilje i kriminalitet, kao i povratništva u kriminalnim delima (Skeem and Monahan, 2011). Konstrukt Amoralnosti nastaje u ovom konceptualnom okviru.

Tim istraživača sa Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, izvršio je pokušaj da konstruiše pouzdan i validni instrument koji bi merio prokriminalne vrednosti. Ovaj instrument zasnivao se na skalama koje je konstruisao Borislav Radović (Momirović, Hošek, Radović i Knežević, 1994) i koje su ispitivale sledeće konstrukte: makijavelizam, nekontrolisanu agresivnost, hiperindividualizam, hedonizam i pseudomaskulinitet. Pokazano je da ovaj instrument značajno diskriminiše kriminalce u odnosu na intenzitet kriminalne aktivnosti, čime je potvrđena njegova pragmatiska validnost (Momirović, Popović, Hošek i Vučinić, 1995).

Revizija skala Amoralnosti tekla je u pravcu smanjivanja broja stavki prvobitnog instrumenta (ranija verzija je posedovala 128 ajtema) uz istovremeno demonstriranje njegovih metrijskih karakteristika. Pokazano je da instrument Amoral 2, poseduje visoku pouzdanost, reprezentativnost i homogenost stavki kao i da pozitivno korelira sa kriminalnim recidivom,

frekvencijom hapšenja, postojanjem delinkvencije u dobu maloletništva i profesionalnim bavljenjem kriminalom (Momirović, Vučinić, Hošek i Popović, 1998). Iako su svi deskriptori amoralnosti primarno konstituisali jednu latentnu komponentu, njihova taksonomska analiza pokazala je četiri sadržinske oblasti koje je ispitivao ovaj instrument. U pitanju su prokriminalni sistem vrednosti, bezobzirni hedonizam, psihopatska agresivnost i ratimija (bezbrizna, lakomislena impulsivnost). Sadržaj celokupne komponente označen je kao *Amoralnost*, odnosno negativni pol dispozicije odgovorne za produkciju moralno – relevantnog ponašanja (Popović i sar., 1998).

Dalja istraživanja Amoralnosti izdvojila su dva faktora iz singularnog konstrukta: prvi se dominantno bazirao na agresivnosti, dok je drugi opisivao teške i hipertrofirane oblike amoralnosti zasnovane na dezorganizaciji regulativnih funkcija (Knežević, 2003). Najzad, poslednje revizije skala Amoralnosti u još većoj meri su izdiferencirale tipove Amoralnosti u odnosu na njihovu dubinu. Pokazano je da je variranje deskriptora Amoralnosti optimalno objašnjeno uz pomoć tri latentne korelirajuće dimenzije (Knežević, Radović, & Peruničić, 2008). Prva predstavlja amoralne oblike ponašanja koji nastaju usled slabe kontrole impulsa, pa je nazvana *Impulsivnošću podstaknuta Amoralnost*. Teži oblici amoralnosti manifestuju se u manipulativnosti, makijavelističkim tendencijama, tvrdoglavosti i projekciji amoralnih impulsa. Ovi deskriptori grupišu se u faktor *Frustracijom podstaknute Amoralnosti*. Najzad, najteži i najzloćudniji oblici amoralnosti se ogledaju u sadističkim, brutalnim i destruktivnim oblicima ponašanja te je njihov zajednički izvor nazvan *Brutalnošću podstaknuta Amoralnost*.

Istraživanja su pokazala da Amoralnost zasnovana na frustraciji i brutalnosti uspešno diskriminiše odrasle osuđenike od ispitanika koji nikad nisu izdržavali zatvorsku kaznu (Međedović i Stojiljković, 2008). Takođe, u istom istraživanju je pokazano da je Amoralnost primarno zasnovana na crti *Psihoticizma*, onako kako je opisana u Ajzenkovoju teoriji ličnosti (Eysenck & Eysenck, 1976). Ovi nalazi su u skladu sa već pominjanim podacima o dezorganizaciji regulativnih funkcija kao jednim od izvora Amoralnosti (Knežević, 2003). Kada su u pitanju crte iz modela Velikih Pet (John, Naumann & Sotto, 2008), najuspešniji prediktor Amoralnosti je nisko izražena crta *Saradljivosti* (Međedović, Kujačić, Đoković, Jerinić i Knežević, 2011). Ovaj nalaz podržava ideju da je Amoralnost produkt agresivnosti, jer se negativan pol dimenzije Saradljivost može pre svega razumeti kao agresivnost (Davis, Panksepp, & Normansell, 2003). Najzad, najnoviji podaci pokazuju da je *Impulsivnošću podstaknuta Amoralnost*

od presudne važnosti za razumevanje stabilnog kriminalnog ponašanja kod maloletnika, dok je Brutalnošću podstaknuta Amoralnost odgovorna za povratničko ponašanje kod odraslih kriminalaca (Međedović, Kujačić, & Knežević, u štampi).

Kao što je isticano od strane istraživača koji su pokrenuli ispitivanje Amoralnosti, ova dispozicija se može proglasiti realnim psihološkim konstruktom, sposobnim da objasni antisocijalne i kriminalne oblike ponašanja, ali njen konceptualni status nije jasan (Momirović i sar., 1994; Momirović i sar., 1995). Pre svega nije jasna priroda Amoralnosti: da li se ona može razumeti kao crta ličnosti, kao sistem stavova ili vrednosti? Sa druge strane, nepoznato je da li Amoralnost može da izdrži test ireducibilnosti: odnosno da li se može svesti na neki od bazičnih izvora individualnih razlika, čija je priroda već potvrđena i ispitana (Momirović, 1998). Preliminarna istraživanja pokazuju da faktori Amoralnosti grade posebnu latentnu komponentu kada se posmatraju u zajedničkom prostoru crta iz Petofaktorskog domena ličnosti, Dezintegracije i psihopatije, što upućuje da se Amoralnost ne može redukovati na agresivnost, psihopatske i šizotipalne crte ličnosti (Kujačić, Knežević i Međedović, u pripremi). Međutim, nova "emska" leksička istraživanja nude saznanja koja su potencijalno veoma važna za razumevanje prirode Amoralnosti.

HEXACO model bazične strukture ličnosti. U poslednje dve decenije dvadesetog veka, model Velikih Pet se razvio u dominantnu teorijsku i istraživačku paradigmu kada je u pitanju struktura bazičnih crta ličnosti (Goldberg, 1990; John, Naumann, & Soto, 2008; Costa & McCrae, 2008). Po ovom modelu ličnost je struktuirana iz pet bazičnih, međusobno ortogonalnih crta: *Neuroticizam, Ekstraverzija, Otvorenost, Saradljivost i Savesnost*. Ovih pet crta su se pokazale kao uspešni prediktori širokog dijapazona različitih vrsta ponašanja (Paunonen & Ashton, 2001). Kada je jednom uspostavljen model Velikih Pet, istraživanja koja su imala za cilj proveru generalizabilnosti ovog modela, uglavnom su testirala petofaktorska rešenja u objašnjenju variranja deskriptora ličnosti. Međutim, studije izvršene krajem devedesetih godina dale su naznake da treba ispitati šestofaktorsku strukturu latentnih dimenzija koje stoje iza deskriptora ličnosti u različitim jezicima. Tako je u leksičkim studijama urađenim na mađarskom i italijanskom području, standardnom analizom petofaktorskog rešenja otkriven faktor koji nije reprezentovan u prostoru Velikih Pet (De Raad & Szirmak, 1994; Szirmak & De Raad, 1994; Di Blas & Forzi, 1999). U italijanskom jeziku ovaj faktor je dobio ime "Istinoљubivost" a u mađarskom "Integritet". Oba su bila opisana terminima poput *pošten* nasuprot

pohlepan, licemeran i prevrtljiv. Tek nakon uključivanja šestofaktorskog rešenja u analizu, replicirana je prepoznatljiva petofaktorska struktura, uz dodatak pomenutog šestog faktora.

Dalje ispitivanje šestofaktorskog rešenja pokazalo je da mađarska i italijanska studija nisu otkrile neki artefakt vezan za merenje crta ličnosti, već endogenu, široku i robusnu crtu koja nije bila pokrivena u ranijim modelima. Šestofaktorska struktura pronađena je u nemačkom (Ashton, Lee, Marcus, & De Vries, 2007), francuskom, holandskom, mađarskom, italijanskom, korejskom, poljskom (Ashton, Lee, Perugini, Szarota, de Vries, Di Blas, Boies, & De Raad, 2004) grčkom (Lee & ashton, 2009), hrvatskom (Lee, Ashton, & de Vries, 2005) i engleskom jeziku (Lee & Ashton, 2008). Šesti faktor ličnosti je u većini operacionalizacija ovog modela nazvan Poštenje/Skromnost i generalno predstavlja osobine kao što su *čestitost, iskrenost, osećaj za fer – plej, lojalnost i skromnost*, dok se na suprotnom polu dimenzije nalaze atributi poput *prevrtljivosti, licemernosti, uobraženosti, lukavosti i pohlepe* (Ashton, et al., 2004). Replikabilnost šestofaktorskog modela iznosi 75% kada su u pitanju različita govorna područja i empirijski nalazi podržavaju šestofaktorsku soluciju u najmanjoj meri isto onoliko koliko petofaktorsko rešenje (Saucier, 2009). S obzirom na teorijske i pragmatične prednosti koje šestofaktorski model nudi, a takođe i argumente koji govore o njegovoj validnosti, ovo jasno govori da šestofaktorski model zaslužuje da mu se posveti pažnja u daljem empirijskom proučavanju.

Verovatno najpoznatiju operacionalizaciju ovako revidiranog leksičkog modela ličnosti predstavlja HEXACO struktura (Lee & Ashton, 2008), čiji je naziv akronim za dimenzije koje su u njemu reprezentovane: *Poštenje (H – Honesty/Humility), Emocionalnost (E – Emotionality), Ekstraverzija (X – Extraversion), Saradljivost (A – Agreeableness), Savesnost (C – Conscientiousness) i Otvorenost (O – Openness)*. Izolovanje faktora poštenja iz deskriptivnih markera ličnosti predstavlja najvažniji, ali ne i jedini parametar reformulisanog leksičkog modela bazične strukture ličnosti. Naime, u šestofaktorskom modelu je sadržaj dimenzija Neuroticizma i Saradljivosti promenjen, što pre svega predstavlja posledicu činjenice da su se u petofaktorskom modelu deskriptori Poštenja nalazili u faktoru Saradljivosti (Ashton & Lee, 2005). Izolovanje Poštenja kao zasebnog faktora rezultiralo je rotiranjem Saradljivosti i Neuroticizma u odnosu na domene iz modela Velikih Pet: iritabilnost i hostilnost, crte koje su zasićivale Neuroticizam u strukturi Velikih Pet, u HEXACO modelu se nalaze na negativnom polu Saradljivosti; sa druge strane, markeri sentimentalnosti, empatije i vezanosti za druge osobe, koji su u Velikih Pet locirani na domenu Saradljivosti, u HEXACO strukturi zasićuju pozitivan pol dimenzije

Emocionalnost (de Vries, Lee, & Ashton, 2008). Iz ovog razloga je ime crte Neuroticizam i promenjeno u Emocionalnost, dok je Saradljivost zadržala stari naziv.

Iz sadržaja dimenzije Poštenje se može pretpostaviti da ovaj faktor zapravo predstavlja crtu ličnosti koja učestvuje u generisanju moralno – relevantnog ponašanja. Određeni empirijski nalazi daju podršku ovoj hipotezi. Poštenje negativno korelira sa psihopatijom (de Vries, Lee, & Ashton, 2008), Socijalnom snalažljivošću (konstrukt koji opisuje sposobnost da se utiče na druge manipulacijom ili laskanjem) i Makijavelizmom (Ashton, Lee, & Son, 2000). Osobe koje imaju niže skorove na merama faktora Poštenja poseduju povišene sklonosti ka rizikovanju (de Vries, de Vries, & Feij, 2009), i to posebno kada je reč o ponašanjima koja odstupaju od moralnih i pravnih konvencija koje su ustanovljene u društvu (Weller & Tikir, 2010). Pronađene su negativne korelacije između faktora Poštenja i samoprocenjenog delinkventnog ponašanja (Ashton & Lee, 2008). Najzad, Poštenje je značajan prediktor ponašanja koji se reflektuje u kršenju grupno postavljenih normi (de Vries & van Kampen, 2010). Barem delimično, ovakvi nalazi bi se mogli objasniti podacima koji sugerišu da su individue sa nisko izraženim Poštenjem u većoj meri egoistične (de Vries, de Vries, & Feij, 2009) i orijentisane na materijalne vrednosti (Ashton & Lee, 2008).

CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Eksploracija prirode Amoralnosti. Konceptualizacija faktora Poštenja u revidiranom leksičkom modelu ličnosti, kao i njegove povezanosti sa osobinama i ponašanjima koja su povezana sa moralnim aspektima ljudskog funkcionisanja, sugerišu da bi Poštenje moglo da bude onaj faktor ličnosti koji predstavlja dispoziciju za moralno – relevantne oblike ponašanja. U skladu sa prethodno iznesenim empirijskim podacima, osnovni cilj ovog istraživanja je pokušaj lociranja Amoralnosti u bazičnoj strukturi ličnosti, operacionalizovanoj kroz HEXACO model. Ključna hipoteza u okviru koje bi se ovakva analiza sproveda jeste da *sržne odlike Amoralnosti predstavljaju ekspresiju Nepoštenja, odnosno da su locirane na negativnom polu faktora Poštenje/Skromnost.* Iako pretpostavljamo da je faktor Poštenja krucijalan kada je u pitanju razumevanje Amoralnosti, smatramo da je priroda Amoralnosti složena i da će se zbog toga i neke druge crte ličnosti pokazati važnim u njenom objašnjenju. Zbog toga se osnovnoj hipotezi rada mogu pridružiti još neke: 1. Benigniji oblici Amoralnosti, koji su zasnovani na lošoj kontroli impulsa, koreliraće negativno sa faktorom Savesnosti, koji upravo predstavlja sposobnost

planiranja ponašanja i ulaganja volje u ostvarenje ciljeva; 2. Teži oblici Amoralnosti (Frustracijom i Brutalnošću podstaknuta Amoralnost) biće u manjoj meri zasnovani i na nisko izraženoj Emocionalnosti, odnosno nedostatku empatije i afektivne bliskosti sa drugim ljudima; 3. Najzad, teži oblici Amoralnosti će delimično proizilaziti i iz niske Saradljivosti, odnosno naglog temperamenta, agresivnosti i niske fleksibilnosti. Opisane relacije između Amoralnosti i bazičnih crta ličnosti trebalo bi da u velikoj meri objasne variranje Amoralnih dispozicija.

Praktična i prediktivna vrednost Amoralnosti. Prethodno opisane pretpostavke impliciraju potpunu svodivost Amoralnosti na crte iz bazične strukture ličnosti. Međutim, i pored toga smatramo da Amoralnost ostaje koristan konstrukt u ispitivanju moralno – relevantnih aspekata ljudskog ponašanja. Razlog za ovakvu pretpostavku jeste to što je koncept Amoralnosti nastao, između ostalog, i kroz konkretan rad sa osobama koje u ponašanju ispoljavaju amoralne karakteristike (npr. osuđenici), pa samim tim ona preciznije i dublje opisuje ovakva ponašanja u odnosu na leksičke crte ličnosti koje su široke i obuhvatne, ali zbog toga verovatno i manje sposobne da objasne specifični domen psiholoških fenomena konceptualno povezanih sa Amoralnošću. Ova hipoteza biće testirana kroz ispitivanje prediktivnih moći bazičnih crta ličnosti i Amoralnosti u objašnjenju subkliničke psihopatije (Williams, Paulhus & Hare, 2007), kao konstrukta teorijski povezanog sa Amoralnošću. Ukoliko je ona ispravna, Amoralnost će pokazati inkrementalne doprinose u objašnjenju psihopatije u odnosu na crte HEXACO modela.

METOD

Uzorak. U istraživanju je učestvovalo 229 ispitanika prosečne starosti 20.78 godina ($\sigma=4.25$). Ispitanici su bili studenti Fakulteta za medije i komunikacije Univerziteta Singidunum, Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Fakulteta fizičke kulture i Učiteljskog fakulteta, Univerziteta u Beogradu. 65% ispitanika je bilo ženskog pola. Kao motivacija za popunjavanje upitnika omogućeni su im dodatni krediti na kursu iz psihologije koji su slušali.

Instrumenti. Za ispitivanje bazične strukture ličnosti korišćen je instrument HEXACO-PI-R (Lee & Ashton, 2004; Lee & Ashton, 2006). HEXACO-PI-R meri 6 domena ličnosti od kojih svaki ima po 4 subordinirajuća aspekta. Njegova struktura izgleda ovako:

Tabela 1. Domeni i aspekti HEXACO modela. U zagradama pored naziva domena dati su koeficijenti interne konzistentnosti (a koeficijenti) skala dobijeni u ovom istraživanju.

Nivo domena		Nivo aspekata		
POŠTENJE (.81)	<i>Iskrenost</i>	<i>Pravičnost</i>	<i>Izbegavanje Pohlepe</i>	<i>Skromnost</i>
EMOCIONALNOST (.80)	<i>Strašljivost</i>	<i>Anksioznost</i>	<i>Zavisnost</i>	<i>Sentimentalnost</i>
EKSTRAVERZIJA (.84)	<i>Socijalno Samopouzdanje</i>	<i>Socijalna Smelost</i>	<i>Druželjubivost</i>	<i>Aktivitet</i>
SARADLJIVOST (.80)	<i>Praštanje</i>	<i>Krotkost</i>	<i>Fleksibilnost</i>	<i>Strpljivost</i>
SAVESNOST (.85)	<i>Organizovanost</i>	<i>Martljivost</i>	<i>Perfekcionizam</i>	<i>Obazrivost</i>
OTVORENOST (.84)	<i>Estetske Vrednosti</i>	<i>Radoznalost</i>	<i>Kreativnost</i>	<i>Nekonvencionalnost</i>

HEXACO-PI-R se sastoji od 100 stavki: svaki aspekt je meren sa po 4 stavke, odnosno svaki domen se bazira na skor u dobijenom na 16 stavki. U instrument je uključena i skala Altruizma koja nije analizirana u ovom istraživanju.

Za ispitivanje Amoralnosti korišćena je poslednja verzija instrumenta AMORAL9 (Knežević, Radović, & Peruničić, 2008). Ona sadrži 54 ajtema i svaki faktor je meren sa po 18 stavki. Amoralnost je takođe hijerarhijski konstrukt i u nastavku teksta će tabelarno biti prikazana njegova struktura, kao i primeri stavki za ispitivanje Amoralnosti, kako bi se dobio uvid u sadržaj instrumenta i njegov predmet merenja:

Tabela 2. Faktori Amoralnosti, njihovi indikatori i primeri ajtema koji ih ispituju.

Nivo faktora	Nivo indikatora	Nivo stavki (primeri)
Amoralnost podstaknuta impulsivnošću	Hedonizam	Najvažnije je samo dobro se zezati.
	Impulsivnost	Kad treba da o nečemu odlučim, najčešće uradim ono što mi prvo padne na pamet.
	Lenjost	Ja zapravo uopšte ne volim mnogo da radim.
Amoralnost podstaknuta frustracijom	Makijavelizam	Cilj opravdava sredstva.
	Projekcija Amoralnosti	U današnje vreme svi lažu i varaju.
	Brutalni resentiman	Voleo(la) bih da nekim ljudima smrsim konce, pa taman i mene đavo odneo s njima.
Amoralnost podstaknuta brutalnošću	Brutalni hedonizam	Slada je osveća koja se dugo priprema.
	Pasivna Amoralnost	Baš me briga za probleme drugih ljudi, ko mene gleda.
	Sadizam	Potpuno mi je svedjedno kako se osećaju ljudi oko mene, ako ja uživam.

Pouzdanost skale za ispitivanje Impulsivnošću podstaknute Amoralnosti iznosi $\alpha=.85$, za Frustracijom podstaknutu Amoralnost je $\alpha=.78$ i za Amoralnost podstaknutu Brutalnošću $\alpha=.83$.

Eksploracija psihopatije je izvršena pomoću treće revizije Skale za samoprocenu psihopatije – SRP3 (Williams, Nathanson and Paulhus, 2003). Ovaj upitnik se sastoji od 64 stavke i pomoću njih se mere četiri modaliteta psihopatije nazvani *Interpersonalna manipulacija* ($\alpha=.78$), *Emocionalna neosetljivost* ($\alpha=.72$), *Neobuzdani životni stil* ($\alpha=.82$) i *Kriminogene tendencije* ($\alpha=.77$).

Svi upotrebljeni instrumenti zasnivaju se na metodi samoprocene, što znači da je svakoj tvrdnji pridružena skala sa brojevima od 1 do 5 gde 1 znači "Uopšte se ne slažem" a 5 "Potpuno se slažem." Ispitanici odgovor daju zaokružujući jedan od brojeva pored ponuđene tvrdnje.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Lokacija amoralnosti u bazičnoj strukturi ličnosti. Kako bi se utvrdilo da li je amoralnost konstrukt koji po sadržaju pripada prostoru ličnosti izvršena je analiza glavnih komponenti u zajedničkom prostoru Amoralnosti i aspekata HEXACO modela. Ekstrahovane komponente rotirane su ortogonalno, pomoću Varimax algoritma, jer pretpostavljena latentna struktura bazičnih crta ličnosti ne dozvoljava njihovo koreliranje. Na ovaj način izolovano je 6 komponenti. Njihove svojstvene vrednosti i procenat objašnjene varijanse su: 4.56, 16.9%; 3.03, 11.23%; 2.78, 10.29%; 2.18, 8.06%; 1.91, 7.07%; 1.49, 5.51%. Ukupan postotak objašnjene varijanse originalnih mera je 59.06%. U tabeli koja sledi prikazana je matrica sklopa ekstrahovanih komponenti.

Tabela 3. Matrica sklopa ekstrahovanih komponenti. Zasićenja manja od 0.3 nisu prikazana radi veće preglednosti. Oznake: C – Savesnost; O – Otvorenost; H – Poštenje/Skromnost; X – Ekstraverzija; E – Emocionalnost; A – Saradljivost.

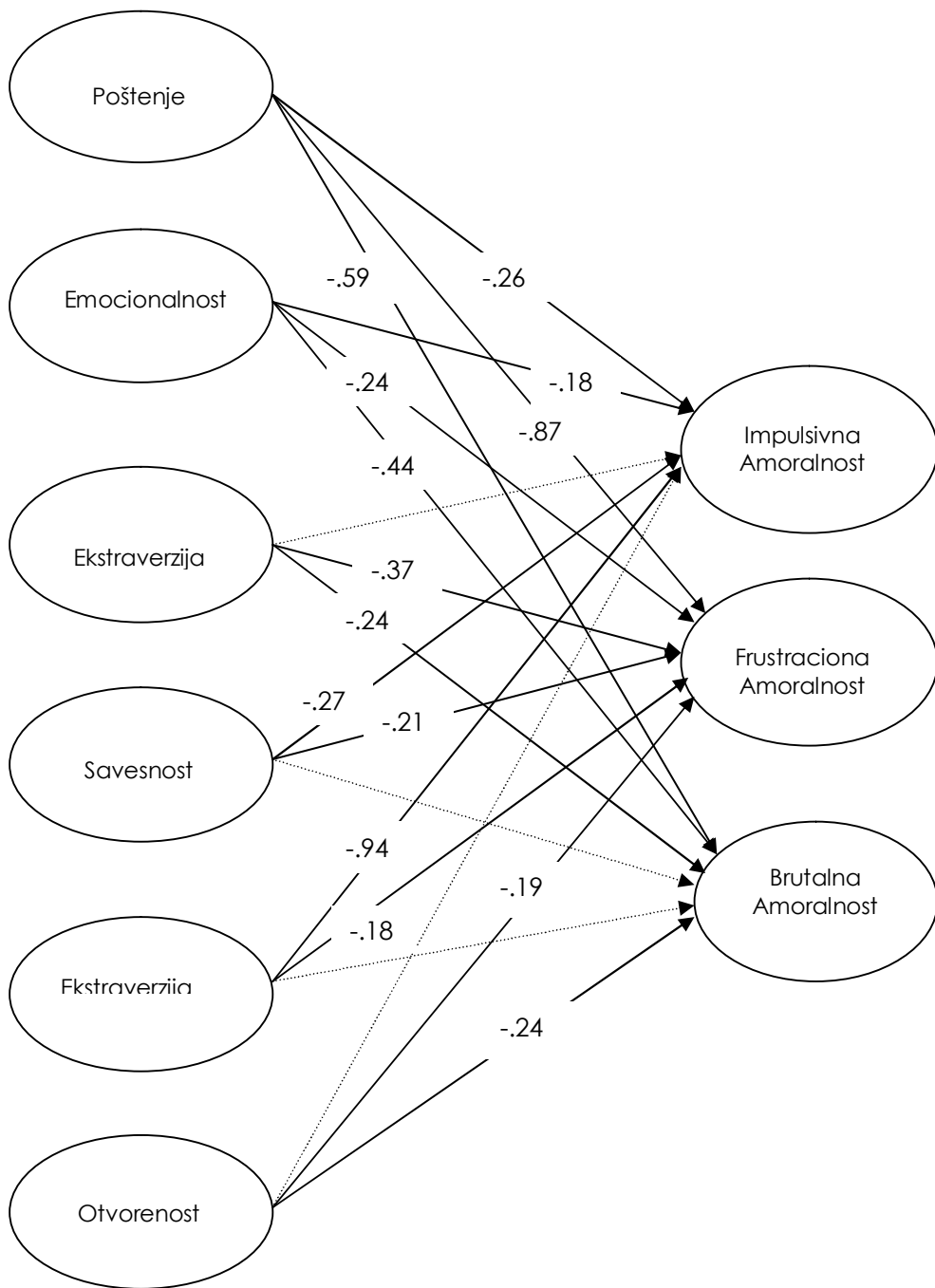
	C	O	H	X	E	A
Impulsivna Amoralnost	-0,80					
Obazrivost	0,76					
Marljivost	0,74			0,30		
Perfekcionizam	0,73					
Organizovanost	0,69					
Estetske Vrednosti		0,78				
Kreativnost		0,76				
Nekonvencionalnost		0,72				
Radoznalost		0,69				
Izbegavanje Pohlepe			0,67			
Iskrenost			0,66			
Frustraciona Amoralnost			-0,66			
Skromnost			0,60			
Pravičnost	0,33		0,60			
Brutalna Amoralnost			-0,58		-0,36	
Aktivitet				0,74		
Socijalno Samopouzdanje				0,72		
Druželjubivost				0,70	0,42	
Socijalna Smelost				0,68		
Zavisnost					0,74	
Anksioznost					0,68	
Sentimentalnost					0,68	
Strašljivost					0,60	
Strpljivost						0,73
Krotkost						0,71
Praštanje						0,70
Fleksibilnost						0,66

Kao što se iz matrice sklopa vidi, izolovano šestofaktorsko rešenje u potpunosti odgovara strukturi HEXACO crta ličnosti. Samo tri aspekta HEXACO domena imaju sekundarna zasićenja na drugim komponentama veća od 0.3 (Marljivost na Ekstraverziji, Pravičnost na Savesnosti i Druželjubivost na Emocionalnosti). Što se tiče faktora Amoralnosti, oni zasićuju HEXACO domene na sledeći način: 1. Amoralnost podstaknuta impulsivnošću učestvuje u konstituisanju faktora Savesnosti; 2. Amoralnost podstaknuta frustracijom po sadržaju pripada faktoru Poštenja, kao i 3. Amoralnost podstaknuta brutalnošću. Ovaj faktor Amoralnosti takođe u manjoj meri gradi i Domen Emocionalnosti. Svi faktori amoralnosti zasićuju HEXACO domene sa negativnim predznakom.

Strukturalni model relacija HEXACO crta i Amoralnosti. Kako bi ispitali celokupnu strukturu odnosa između crta ličnosti i Amoralnosti, uključujući i kauzalni uticaj crta na amoralne dispozicije, konstruisan je strukturalni

model koji bi ove odnose reprezentovao. Domeni HEXACO modela su postavljeni kao egzogene latentne varijable u modelu, a aspekti faktora predstavljaju observirane indikatore za svaki faktor posebno. Dakle, svaki od HEXACO domena ima po četiri indikatora. Faktori Amoralnosti su postavljeni kao latentne endogene varijable u modelu. Njihovi modaliteti predstavljaju empirijske indikatore, odnosno svaki faktor ima po tri observirana indikatora.

Prvobitni model uključivao je analizu svih staza koje polaze od HEXACO crta ka svakom od tri faktora Amoralnosti. Već ovaj model pokazuje dobre indekse podesnosti (više o indeksima podesnosti koji se koriste u strukturalnom modeliranju može se videti u: Lazarević, 2008): $\chi^2=1147.1$, $df=47$, $p<0.01$; CFI=.735; PCFI=.664; RMSEA=.078. Međutim, određene staze koje reprezentuju uticaje crta ličnosti na faktore Amoralnosti nisu se pokazale kao statistički značajne. U nameri da se poveća parsimoničnost modela ove staze su potom odstranjene iz analize i fitovanje modela je ponovo testirano. Uklanjanje neznačajnih staza nije povećalo indikatore podesnosti u značajnoj meri ($\chi^2=1144$, $df=48$, $p<0.01$; CFI=.739; PCFI=.675; RMSEA=.078) tako da će u nastavku teksta biti prikazana celokupna mreža odnosa između crta ličnosti i Amoralnosti. Kako merni model nije od interesa za ciljeve ovog istraživanja (a i karakteristike indikatora su potpuno zadovoljavajuće: samo 4 od 33 indikatora pokazuju nešto niža zasićenja na odgovarajućim faktorima i to u rasponu od 0.4 do 0.5), na dijagramu će biti prikazan samo strukturalni model.

Dijagram 1. Strukturalni model kauzalnih relacija između bazičnih crta ličnosti i Amoralnosti. Prikazani brojevi predstavljaju standardizovane regresione koeficijente. Staze koje nisu statistički značajne na nivou $p < .05$ ucrtane su isprekidanim strelicama i njihovi koeficijenti nisu prikazani na dijagramu.

Kao što se vidi sa dijagrama, četiri staze nisu dostigle statističku značajnost na nivou od $p < .05$. One predstavljaju uticaj Ekstraverzije i Otvorenosti na Impulsivnu Amoralnost, i Saradljivosti i Savesnosti na Brutalnu Amoralnost. Ukupna objašnjena varijansa za faktor Impulsivnošću podstaknute Amoralnosti iznosi 84%, za Amoralnost podstaknutu Frustracijom 87% i za Brutalnošću podstaknutu Amoralnost 58%.

Prediktivna validnost Amoralnosti. Kako bi se utvrdila sposobnost Amoralnosti da predvidi relevantne kriterijume više i preko mera bazične strukture ličnosti, izvršene su četiri hijerarhijske regresione analize. Na prvi nivo postavljeni su domeni HEXACO modela a na drugi tri faktora Amoralnosti. Kriterijumi u analizama bili su četiri modaliteta subkliničke psihopatije. Konstituenti regresionih funkcija kao i doprinosi u objašnjenju kriterijuma na svakom nivou regresije dati su u Tabeli br. 4.

Tabela br. 4. Regresione funkcije dobijene pri predikciji modaliteta psihopatije. Oznake: β - standardizovani regresioni koeficijent; * $p < .05$, ** $p < .01$; St.E. - standardna greška.

Kriterijumi:	Interpersonalna manipulacija		Emocionalna neosetljivost		Neobuzdani životni stil		Kriminogene tendencije	
	β	St. E.	β	St. E.	β	St. E.	β	St. E.
PošTENJE	-0.56**	0.05	-0.21**	0.04	-0.22**	0.06	-0.23**	0.05
EMOCIONALNOST	-0.24**	0.05	-0.56**	0.04	-0.23**	0.06	-0.16*	0.06
EKSTRAVERZIJA	-0.05	0.05	-0.20**	0.04	0.07	0.06	0.03	0.06
SARADLJIVOST	-0.13*	0.05	-0.32**	0.05	-0.20**	0.06	-0.03	0.06
SAVESNOST	-0.08	0.04	-0.08	0.04	-0.45**	0.06	-0.16*	0.05
OTVORENOST	-0.02	0.04	0.01	0.04	0.17**	0.05	0.04	0.05
Prvi korak $R^2 = .45^{**}$			$R^2 = .51^{**}$		$R^2 = .46^{**}$		$R^2 = .13^{**}$	
POŠTENJE	-0.36**	0.04	-0.04	0.04	-0.14*	0.06	-0.14	0.06
EMOCIONALNOST	-0.20**	0.04	-0.49**	0.04	-0.23**	0.06	-0.12	0.06
EKSTRAVERZIJA	0.03	0.04	-0.13**	0.04	0.07	0.06	0.06	0.06
SARADLJIVOST	-0.04	0.04	-0.24**	0.04	-0.11*	0.06	0.02	0.06
SAVESNOST	0.07	0.06	0.08	0.05	-0.15*	0.07	-0.04	0.08
OTVORENOST	0.04	0.03	0.07	0.03	0.19**	0.05	0.08	0.05
Impulsivna Amoralnost	0.13	0.06	0.17*	0.06	0.42**	0.08	0.15*	0.08
Frustraciona Amoralnost	0.44**	0.06	0.24**	0.06	0.16*	0.08	0.11	0.09
Brutalna Amoralnost	-0.03	0.06	0.12*	0.06	-0.17**	0.08	0.07	0.09
Drugi korak $\Delta R^2 = .14^{**}$			$\Delta R^2 = .09^{**}$		$\Delta R^2 = .09^{**}$		$\Delta R^2 = .04^*$	

Kako se iz Tabele br 3. vidi, sve četiri dobijene funkcije statistički značajno objašnjavaju postavljene kriterijume. HEXACO crte objašnjavaju 45%

variranja Interpersonalne manipulacije ($F=30.3$; $df=6$; $p<.01$). U tom modelu, najvažniji prediktori su Poštenje ($\beta=-.56$; $p<.01$), Emocionalnost ($\beta=-.24$; $p<.01$) i Saradljivost ($\beta=-.13$; $p<.05$). Kada se na drugom koraku dodaju faktori Amoralnosti, procenat objašnjene varijanse raste za 14% ($\Delta F=24.23$; $df=3$; $p<.01$). Poštenje ($\beta=-.36$; $p<.01$) i Emocionalnost ($\beta=-.20$; $p<.01$) zadržavaju sposobnost nezavisnog objašnjavanja kriterijuma i u ovom koraku ali je dominantan prediktor u skupu Amoralnost podstaknuta frustracijom ($\beta=.44$; $p<.01$).

51% varijanse Emocionalne neosetljivosti je objašnjeno crtama ličnosti iz HEXACO modela ($F=38.24$; $df=6$; $p<.01$). Četiri crte pokazuju sposobnost nezavisnog objašnjenja kriterijuma: Emocionalnost ($\beta=-.56$; $p<.01$), Saradljivost ($\beta=-.32$; $p<.01$), Poštenje ($\beta=-.21$; $p<.01$) i Ekstraverzija ($\beta=-.20$; $p<.01$). Doprinos faktora amoralnosti objašnjenju variranja ovog kriterijuma iznosi 9% ($\Delta F=16.09$; $df=3$; $p<.01$). Emocionalnost ($\beta=-.49$; $p<.01$), Ekstraverzija ($\beta=-.13$; $p<.01$) i Saradljivost ($\beta=-.24$; $p<.01$) i dalje značajno predviđaju kriterijum; sva tri faktora Amoralnosti takođe ispoljavaju statistički značajne prediktorske sposobnosti: ($\beta=.17$; $p<.05$ za Impulsivnu Amoralnost; $\beta=.24$; $p<.01$ za Amoralnost generisanu frustracijom i $\beta=.12$; $p<.05$ za Amoralnost podstaknutu brutalnošću).

Neobuzdani životni stil je objašnjen sa čak pet crta iz HEXACO modela: Poštenje ($\beta=-.22$; $p<.01$), Emocionalnost ($\beta=-.23$; $p<.01$), Saradljivost ($\beta=.20$; $p<.01$), Savesnost ($\beta=-.45$; $p<.01$) i Otvorenost ($\beta=-.17$; $p<.01$). Ovi prediktori objašnjavaju 46% variranja Životnog stila ($F=31.99$; $df=6$; $p<.01$). Dodavanje faktora Amoralnosti u prediktorski skup povećava procenat objašnjenja varijanse kriterijuma za 9% ($\Delta F=15.46$; $df=3$; $p<.01$). Interesantno je da svi prediktori iz prvog koraka i dalje statistički značajno objašnjavaju kriterijum, što čine i mere pridružene na drugom koraku, tako da je izolovano čak osam mera koje značajno predviđaju ovaj kriterijum: Poštenje ($\beta=-.14$; $p<.01$), Emocionalnost ($\beta=-.23$; $p<.01$), Saradljivost ($\beta=.11$; $p<.01$), Savesnost ($\beta=-.15$; $p<.01$) i Otvorenost ($\beta=-.19$; $p<.01$), Impulsivna Amoralnost ($\beta=.42$; $p<.01$), Frustraciona Amoralnost ($\beta=.16$; $p<.01$) i Brutalna Amoralnost ($\beta=-.17$; $p<.01$).

Kriminogene tendencije predstavljaju modalitet psihopatije koji je u najmanjoj meri objašnjen pomoću crta ličnosti i Amoralnosti. 13% variranja je predviđeno na prvom koraku regresije ($F=5.37$; $df=6$; $p<.01$), dok je objašnjenje dodatnih 4% omogućeno dodavanjem faktora Amoralnosti ($\Delta F=2.62$; $df=3$; $p<.05$). Poštenje ($\beta=-.23$; $p<.01$) i Emocionalnost ($\beta=-.16$; $p<.01$) predviđaju Kriminogene tendencije na prvom koraku analize. U drugom one gube prediktorsku sposobnost, koju preuzima Impulsivnošću podstaknuta Amoralnost ($\beta=.15$; $p<.05$).

DISKUSIJA

Analize izvršene u ovom radu imale su za cilj dobijanje informacija važnih za razumevanje prirode Amoralnosti. Osnovna hipoteza koja je postavljena bazirana je na pretpostavci da je Amoralnost crta ličnosti, i to ona koja je opisana u novom leksičkom modelu (Ashton, Lee, & Son, 2000; Saucier, 2009). U pitanju je crta Poštenja/Skromnosti, po čijem je sadržaju plauzibilno pretpostaviti da može biti generator moralno – relevantnog ponašanja. I pored ove fundamentalne zasnovanosti Amoralnosti na negativnom kraju crte Poštenja, postavljene hipoteze su uključivale i dodatne relacije između ličnosti i Amoralnosti. One se pre svega odnose na izvore Amoralnosti sa negativnog pola dimenzije Saradljivosti i Savesnosti. Prethodni empirijski nalazi govore da su negativni polovi ovih dimenzija operacionalizovanih kroz petofaktorske i šestofaktorske modele ličnosti (koje se mogu shvatiti pre svega kroz osobine agresivnosti i impulsivnosti) povezani sa nekim vidovima amoralnog ponašanja kao što su antisocijalno i kriminalno ponašanje (Miller & Lynam, 2001; Egan & Taylor, 2010; Egan & Beadman, 2011).

Priroda Amoralnosti. Analiza glavnih komponenti (Tabela br. 3) pokazala je da se Amoralnost može svesti na bazične dimenzije ličnosti: faktori Amoralnosti ne grade zasebnu komponentu u odnosu na aspekte HEXACO modela, već se nalaze u prostoru ličnosti. Međutim, ne zasićuju sva tri faktora Amoralnosti komponentu Poštenja, kako je pretpostavljeno: Amoralnost podstaknuta frustracijom i brutalnošću zaista doprinosi konstituisanju crte Poštenja, međutim, Amoralnost podstaknuta impulsivnošću se jasno i nedvosmisleno nalazi na negativnom polu dimenzije Savesnosti (Tabela br. 3). Ovaj nalaz smatramo ključnim u objašnjenju prirode Amoralnosti. On govori da *Frustracijom i Brutalnošću generisana Amoralnost zaista predstavljaju dispozicije amoralnog ponašanja po sebi. Impulsivnošću generisana Amoralnost predstavlja pre svega aspekt Savesnosti i verovatno nije suštinski marker amoralnosti ili predstavlja benigne oblike amoralnosti niskog intenziteta.* Ovaj nalaz objašnjava prethodno dobijene podatke da su jedino faktori Frustracijom i Brutalnošću podstaknute Amoralnosti značajno više izraženi kod osuđenika u odnosu na uparenu kontrolnu grupu (Međedović i Stojiljković, 2008). Amoralnost podstaknuta frustracijom i brutalnošću se nalaze na negativnom polu dimenzije Poštenja, odnosno predstavljaju indikatore *Nepoštenja*, koje odlikuje pohlepa, nedostatak osećaja za fer – plej, prevrtljivost, neiskrenost (Ashton & Lee, 2004) i egoizam (de Vries, de Vries, & Feij, 2009). Međutim, smatramo da je izuzetno važno analizirati i negativno sekundarno zasićenje Brutalnošću podstaknute Amoralnosti na komponenti Emocionalnosti (Tabela br. 3). Ovaj faktor Amoralnosti predstavlja zloćudne i teške oblike amoralnih dispozicija

zasnovanih na brutalnom hedonizmu, sadizmu i destrukciji (Knežević, Radović, & Peruničić, 2008). Empirijski nalazi pokazuju da je on značajan prediktor penalnog recidivizma (Međedović, Kujačić, & Knežević, prijavljeno za objavljivanje). Negativno zasićenje ovog faktora na dimenziji Emocionalnosti, iako niže od onog sa kojim učestvuje u konstituisanju crte Poštenja, može pružiti važne informacije o prirodi Amoralnosti zasnovane na brutalnosti. Naime, opozitni pol Emocionalnosti opisuje crte koje karakterišu nedostatak empatije, vezanosti i brige za druge osobe, ali i nepostojanje straha (Ashton & Lee, 2001). Dakle, emocionalna hladnoća, nebriga za druge i neustrašivost doprinose formiranju brutalnih, sadističkih i bezobzirnih dispozicija koje mogu generisati amoralna ponašanja poput stabilnog vršenja krivičnih dela.

Vredi ipak obratiti pažnju na celokupni spektar povezanosti između HEXACO crta i Amoralnosti, koji je vrlo bogat i složen. Konstruisani strukturalni model (dijagram 1) je u sebi sadržao samo jednu pretpostavku, onu da HEXACO crte, kao operacionalizacija bazičnih generatora individualnih razlika iz prostora ličnosti, kauzalno deluju na formiranje faktora Amoralnosti. Ovaj model se pokazao kao adekvatan, jer njegovi indeksi podesnosti govore da validno opisuje empirijski dobijene podatke o odnosima ličnosti i Amoralnosti (dijagram 1). Osnovna informacija koju pruža strukturalni model u potpunosti podržava nalaze dobijene kroz analizu glavnih komponenti: *Poštenje je faktor koji u najvećoj meri deluje na Amoralnost, i to pre svega na one oblike koji se zasnivaju na frustraciji (-.87) i brutalnosti (-.59), dok faktor Savesnosti pre svega formira Amoralnost zasnovanu na lošoj kontroli impulsa (-.94).* Pored ovih staza, koje predstavljaju najvažnije uticaje HEXACO crta na Amoralnost, treba primetiti i delovanje faktora Emocionalnosti. Uticaj ovog faktora na sva tri tipa Amoralnosti je statistički značajan, što govori o njegovoj važnosti u razumevanju moralno – relevantnog ponašanja. Strukturalni model potvrđuje raniji nalaz iz analize glavnih komponenti: Amoralnost izvire iz negativnog pola ovog faktora, i to pogotovu njegovi hipertrofirani oblici koji se zasnivaju na brutalnosti (-.44). Uticaj Introverzije (negativan pol faktora Ekstraverzije) se može objasniti na sličan način kao što je to učinjeno kod Emocionalnosti: jedan od aspekata Ekstraverzije je i Druželjubivost, odnosno potkrepljenje koje se dobija kroz socijalne interakcije (Lee & Ashton, 2008). Amoralne individue ne brinu za druge ljude, ne obraćaju pažnju na njihove potrebe (niska Emocionalnost), pa nije iznenađujuće da ni ne uživaju u socijalnim interakcijama sa drugima (niska Ekstraverzija). Uticaj niske Savesnosti na Amoralnost, i to pre svega na oblike koji se zasnivaju na lošoj kontroli impulsa, predstavlja potvrdu o shvatanju impulsivnosti kao negativnom polu dimenzije Savesnost (Egan &

Beadman, 2011). Produkcija Amoralnosti koja dolazi sa negativnog pola dimenzije Saradljivost se zasniva na uticajima agresivnosti na generisanje amoralnih oblika ponašanja (Miller & Lynam, 2001; Egan & Taylor, 2010). Najzad, niska Otvorenost verovatno predstavlja kognitivnu rigidnost, nedostatak radoznalosti i interesovanja kod amoralnih individua, koji se dobija i kada su u pitanju različite forme kriminalnog ponašanja (van Dam, Janssens, & De Bruyn, 2005) i recidiva u vršenju krivičnih dela (Clower & Bothwell, 2001). Ovim nalazom se otvara i pitanje o odnosu inteligencije i Amoralnosti: Otvorenost je faktor koji dosledno pozitivno korelira sa inteligencijom (Harris, 2004; Moutafi, Furnham, & Paltiel, 2005), a postoje i podaci koji govore da osobe koje emituju kriminalno ponašanje imaju niže intelektualne kapacitete (Templer & Rushton, 2011).

Da li je Amoralnost redundantan psihološki konstrukt? Prethodno opisani nalazi sugerišu da se Amoralnost nalazi u okviru bazične strukture ličnosti. Da li to znači da ispitivanje Amoralnosti kao zasebnog konstrukta postaje izlišno? Da li su sve informacije koje se mogu dobiti preko upitnika Amoralnosti već sadržane u merama bazične strukture ličnosti? Da bismo dali odgovor na ovo pitanje testirali smo sposobnost Amoralnosti da predvidi modalitete subkliničke psihopatije (Williams, Paulhus, & Hare, 2007) preko crta iz HEXACO modela. Nalazi dobijeni u regresionim analizama jasno demonstriraju prediktivne moći Amoralnosti nad crtama ličnosti kada je u pitanju psihopatija: Amoralnost ostvaruje značajne doprinose objašnjenju variranja sva četiri kriterijuma nad crtama iz HEXACO modela (Tabela 4). Kada je u pitanju Interpersonalna manipulacija, važno je primetiti da upravo Frustracijom podstaknuta Amoralnost predstavlja konstrukt koji najviše doprinosi objašnjenju kriterijuma preko HEXACO crta. Objašnjenje ove povezanosti počiva na činjenici da je jedan od indikatora Frustracijom podstaknute Amoralnosti Makijevelizam, čije su veze sa psihopatijom utvrđene u mnogim istraživanjima (Paulhus & Williams, 2002; Chabrol et al., 2009). Emocionalnu neosetljivost i Neobuzdani životni stil kao modalitete psihopatije predviđaju sva tri faktora Amoralnosti preko HEXACO crta, što ističe značaj Amoralnosti pri razumevanju ovih psihopatskih fenomena. Najzad, Kriminogene tendencije, koje su u najmanjoj meri objašnjene od svih modaliteta psihopatije predviđa jedino Impulsivnošću podstaknuta Amoralnost od svih mera postavljenih u prediktorski skup. Impulsivnost je crta ličnosti koja može učestvovati u genezi kriminalnog ponašanja (Zimmerman, 2010; Gordon & Egan, 2011) i nije iznenađujuće da se ovaj faktor, a ne neki od zloćudnijih oblika Amoralnosti pojavljuje kao prediktor kriminogenih tendencija u uzorku čiji ispitanici potiču iz studentske populacije. Na koji način Amoralnost objašnjava onaj deo varijanse psihopatije koji bazične crte ličnosti ne mogu da objasne? HEXACO crte nastaju u okviru leksičke

paradigme koja počiva na induktivnom pristupu: analizira se veliki broj deskriptora ličnosti iz kojih se izoluju latentni faktori (Ashton & Lee, 2005). Ovakvi faktori su vrlo robusni i opšti, ali je pitanje u kojoj meri oni mogu da zahvate različite nivoe ispoljavanja nekog psihičkog fenomena. Dobar primer je agresivnost: ni u jednom od deskriptivnih leksičkih modela nije izolovana crta agresivnosti (John, Naumann, & Soto, 2008; Ashton & Lee, 2004). Iz tog razloga je verovatno opravdano upotrebiti instrument koji je konstruisan specifično za merenje agresivnosti pri eksploraciji fenomena za koje istraživač ima razloga da pretpostavi da je agresivnost vrlo važna. Sličan slučaj je sa Amoralnosti: ona nastaje kao konstrukt sa specifičnom intencijom da ispita dispozicije ka kršenju moralnih normi, te je verovatno da može zahvatiti dublje nivoe amoralnih fenomena nego što je to u stanju negativni pol dimenzije Poštenja.

Kontinuum dispozicija moralno – relevantnog ponašanja. Jedan od teorijski najvažnijih problema kod izučavanja moralno – relevantnih fenomena jeste da li iste psihološke dispozicije doprinose ispoljavanju moralnih i amoralnih oblika ponašanja, ili su za njih odgovorni različiti psihološki mehanizmi (Momirović i sar., 1998). Najzad, i pristup izučavanju moralnosti sa njenog negativnog pola, koji je rezultirao nastankom konstrukta Amoralnosti, zasniva se na mogućnosti da su izvori amoralnih fenomena kvalitativno različiti od onih koji generišu moralno ponašanje (Knežević, 2003). Crte ličnosti su samo jedan od okvira u kojima je moguće istraživati moralno relevantne fenomene, i opravdano je pretpostaviti da je za generisanje tako kompleksne pojave kao što je ljudska moralnost, odgovoran veći broj crta. Ipak, autori HEXACO modela strukture ličnosti sužavaju potencijalne generatore moralnog ponašanja na tri crte za koje tvrde da razdvajaju individue na jednoj globalnoj dimenziji koja bi se mogla opisati kao Prosocijalno nasuprot Antisocijalnom ponašanju (Ashton & Lee, 2001). To su: Poštenje, Emocionalnost i Saradljivost. Štaviše, altruističke forme ponašanja smeštene su po njima na ove tri crte tako što se Recipročni altruizam nalazi na domenima Poštenja i Saradljivosti, dok se Srodnički altruizam nalazi na domenu Emocionalnosti (Ashton & Lee, 2007). Interesantno je u okviru ove teorije interpretirati nalaze dobijene u ovom istraživanju koji govore da su izvori sržnih oblika Amoralnosti (*Frustracijom i Brutalnošću podstaknute Amoralnosti*) nisko Poštenje i niska Emocionalnost, dakle upravo one crte koje učestvuju u produkciji altruističkog ponašanja. Ovi nalazi govore u prilog gledištu o kontinuumu dispozicija moralno – relevantnog ponašanja: iste crte čija visoka izraženost generiše moralno ponašanje, vrše produkciju amoralnog ponašanja ako je njihova prisutnost u strukturi ličnosti individue nisko izražena. Ovo bi mogao biti važan nalaz o prirodi moralno – relevantnih fenomena, ukoliko se pokaže kao stabilan. Sigurno je da on zahteva

dodatna ispitivanja i analize jer postoje i empirijski nalazi koji govore protiv ovakvog stanovišta, odnosno u prilog tezi o kvalitativnoj različitosti izvora moralnog i amoralnog ponašanja (Krueger, Hicks, & McGue, 2001).

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Nalazi dobijeni u ovom istraživanju govore da su dispozicije koje generišu amoralna ponašanja merena upitnikom AMORAL9 po svojoj prirodi crte ličnosti. Iako su uticaji ličnosti na Amoralnost kompleksni i brojni, rezultati sugerišu da ključni, sržni oblici amoralnosti predstavljaju ekspresiju Nepoštenja, negativnog pola šestog faktora ličnosti, izolovanog u skorašnjim "emskim" leksičkim studijama ličnosti. Blaži oblici Amoralnosti, za koje se opravdano može sumnjati da predstavljaju amoralne dispozicije *per se*, baziraju se na impulsivnosti i lokalizovani su na negativnom polu faktora Savesnost. I pored precizne lokalizacije Amoralnosti u prostoru ličnosti, pokazano je da Amoralnost nije redundantan konstrukt u odnosu na crte ličnosti, jer je njegov sadržaj takav da omogućava razumevanje moralno relevantnih psiholoških fenomena, poput psihopatije, u većoj meri nego što to čine bazične crte ličnosti. Na taj način Amoralnost ostaje vitalan konstrukt koji sa sobom donosi saznavne i prediktivne benefite. Buduća istraživanja trebalo bi da preciznije opišu povezanosti Amoralnosti sa drugim determinantama moralno – relevantnog ponašanja, kao što su moralno mišljenje (Colby & Kohlberg, 1987; Stams, Brugman, Dekovic, van Rosmalen, van der Laan, & Gibs, 2006) ili karakteristike situacija na produkciju ponašanja u moralnoj sferi (Milgram, 1974; Asch, 1956; Bandura, 1999; po Batson & Thompson, 2001); da testiraju doprinose ovih konstrukata pri predikciji objektivno merenog ponašanja i analiziraju njihove moguće interakcije, kao i da dodatno ispituju mogućnost postojanja kontinuuma kada su u pitanju dispozicije ka moralno – relevantnom ponašanju.

Zahvalnice. Autor bi želeo da zahvali Bojani Bodroži i Bobanu Petroviću na korisnim komentarima koji su se ticali ranijih verzija ovog rada.

REFERENCE

- (1) Ashton, M. C., & Lee, K. (2001) A theoretical basis for the major dimensions of personality. *European Journal of Personality*, 15, 327–353.
- (2) Ashton, M. C., & Lee, K. (2005) Honesty-Humility, the Big Five, and the Five-Factor Model. *Journal of Personality*, 73, 1321-1354.

- (3) Ashton, M. C., & Lee, K. (2007) Empirical, theoretical, and practical advantages of the HEXACO model of personality structure. *Personality and Social Psychology Review, 11*, 150–166.
- (4) Ashton, M. C., & Lee, K. (2008) The prediction of honesty-humility-related criteria by the HEXACO and five-factor models of personality. *Journal of Research in Personality, 42*, 1216–1228.
- (5) Ashton, M. C., Lee, K., & Son, C. (2000) Honesty as the sixth factor of personality: Correlations with Machiavellianism, primary psychopathy, and social adroitness. *European Journal of Personality, 14*, 359–368.
- (6) Ashton, M. C., Lee, K., Marcus, B., & De Vries, R. E. (2007) German lexical personality factors: Relations with the HEXACO model. *European Journal of Personality, 21*, 23–43.
- (7) Ashton, M. C., Lee, K., Perugini, M., Szarota, P., de Vries, R.E., Di Blas, L., Boies, K., & De Raad, B. (2004) A six-factor structure of personality-descriptive adjectives: solutions from psycholexical studies in seven languages. *Journal of Personality and Social Psychology, 86*, 356–366.
- (8) Ashton, M.C., & Lee, K. (2005a) A defence of the lexical approach to the study of personality structure. *European journal of personality, 19*, 5-24.
- (9) Batson, C. D., & Thompson, E. R. (2001) Why don't moral people act morally? Motivational considerations. *Current Directions in Psychological Science, 10*, 54-57.
- (10) Chabrol, H., Van Leeuwen, N., Rodgers, R., & Sejourne, N. (2009) Contributions of psychopathic, narcissistic, Machiavellian, and sadistic personality traits to juvenile delinquency. *Personality and individual differences, 47*, 734–739.
- (11) Clower C. E. and Bothwell R. K. (2001) An exploratory study of the relationship between the Big Five and inmate recidivism. *Journal of Research in Personality, 35*, 231–237.
- (12) Colby, A., & Kohlberg, L. (1987) *The measurement of moral judgment (vol. 1)*. Cambridge University press: New York, USA.
- (13) Costa, P. T., & McCrae, R. R. (2008) The revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R). In G. J. Boyle, G. Matthews, D. H. Saklofske (Eds.), *The SAGE handbook of personality theory and assessment: Personality measurement and testing, Vol. 2* (pp. 179-198). London: SAGE Publications Ltd.
- (14) Davis, K. L., Panksepp, J., & Normansell, L. (2003) The Affective Neuroscience Personality Scales: normative data and implications. *Neuropsychanalysis: An Interdisciplinary Journal for Psychoanalysis and the Neurosciences, 5*, 57-69.

- (15) De Raad, B., & Szirmak, Z. (1994) The search for the "Big Five" in a non-Indo-European language: The Hungarian trait structure and its relationship to the EPQ and the PTS. *European Review of Applied Psychology, 44*, 17–24.
- (16) de Vries, R. E., de Vries, A., & Feij, J. A. (2009) Sensation seeking, risk-taking, and the HEXACO model of personality. *Personality and Individual Differences, 47*, 536-540.
- (17) De Vries, R. E., Lee, K., & Ashton, M. C. (2008) The Dutch HEXACO personality inventory: Psychometric properties, self-other agreement, and relations with psychopathy among low and high acquaintanceship dyads. *Journal of Personality Assessment, 90*, 142–151.
- (18) De Vries, R.E., & Van Kampen, D. (2010) The HEXACO and 5DPT models of personality: A comparison and their relationships with psychopathy, egoism, pretentiousness, immorality, and machiavellianism. *Journal of Personality Disorders, 24*, 244-257.
- (19) Di Blas, L., & Forzi, M. (1998) An alternative taxonomic study of personality-descriptive adjectives in the Italian language. *European Journal of Personality, 12*, 75–101.
- (20) Egan, V., & Beadman, M. (2011) Personality and gang embeddedness. *Personality and Individual Differences, 51*, 748, 753.
- (21) Egan, V., & Taylor, D. (2010) Shoplifting, unethical consumer behaviour, and personality. *Personality and individual differences, 48*, 878-883.
- (22) Eysenck, H. J., & Eysenck, S. B. G. (1976) *Psychoticism as a dimension of personality*. London: Hodder & Stoughton.
- (23) Gleason, K. A., Jensen-Campbell, L. A., & Richardson, D. S. (2004) Agreeableness as a predictor of aggression in adolescence. *Aggressive behavior, 30*, 43-61.
- (24) Goldberg, L. (1990) An alternative "description of personality": The Big-Five factor structure. *Journal of personality and social psychology, 59*, 1216-1229.
- (25) Gordon, V., & Egan, V. (2011) What self-report impulsivity measure best postdicts criminal convictions and prison breaches of discipline? *Psychology, Crime and Law, 17*, 305-318.
- (26) Harris, J. A. (2004) Measured intelligence, achievement, openness to experience, and creativity. *Personality & Individual Differences, 36*, 913–929.
- (27) John, O. P., Naumann, L. P. and Soto, C. J. (2008) Paradigm shift to the integrative Big-Five trait taxonomy: History, measurement, and conceptual issues. In O. P. John, R. W. Robins and L. A. Pervin (Eds.),

Handbook of personality: Theory and research (3rd ed.). New York, NY: Guilford Press.

- (28) Knežević G., Radović, B., & Peruničić, I. (2008) Can Amoralism be measured? *14th European Conference on Personality, Tartu, Estonia, July 16-20, 2008, Book of Abstracts*, p. 137.
- (29) Knežević, G. (2003) *Koreni amoralnosti*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Institut za psihologiju, Beograd.
- (30) Krueger, R. F., Hicks, B. M., & McGue, M. (2001) Altruism and antisocial behavior: Independent tendencies, unique personality correlates, distinct etiologies. *Psychological Science*, *12*, 397–402.
- (31) Kujačić, D., Knežević, G., i Međedović, J. Psihopatija i ličnost: replikabilnost strukture odnosa na različitim uzorcima i mernim instrumentima, u pripremi.
- (32) Lazarević, Lj. (2008) Primena indeksa podesnosti u testiranju teorijskih modela u psihologiji: mogućnosti i igraničenja. *Zbornik instituta za pedagoška istraživanja*, *1*, 101-121.
- (33) Le Corff, Y., & Toupin, J. (2009) Comparing persistent juvenile delinquents and normative peers with the Five-Factor Model of Personality. *Journal of research in personality*, *43*, 1105-1108.
- (34) Lee, K., & Ashton, M. C. (2004) Psychometric properties of the HEXACO Personality Inventory. *Multivariate Behavioral Research*, *39*, 329-358.
- (35) Lee, K., & Ashton, M. C. (2006) Further assessment of the HEXACO Personality Inventory: Two new facet scales and an observer report form. *Psychological Assessment*, *18*, 182-191.
- (36) Lee, K., & Ashton, M. C. (2008) The HEXACO personality factors in the indigenous personality lexicons of English and 11 other languages. *Journal of Personality*, *76*, 1002-1054.
- (37) Lee, K., & Ashton, M. C. (2009) Reanalysis of the structure of the Greek Personality Lexicon. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, *40*, 693-700.
- (38) Lee, K., Ashton, M. C., & de Vries, R. E. (2005) Six factors in the Croatian personality lexicon. Unpublished manuscript.
- (39) Međedović, J. i Stojiljković, S. (2008) Bazične dimenzije ličnosti, Amoralnost i empatija kod osuđenika. *Ličnost, profesija i obrazovanje, zbornik radova (sa III konferencije Dani primenjene psihologije, septembar, 2007)*, 17-37.
- (40) Međedović, J., Kujačić, D., Đoković, N., Jerinić, M., i Knežević, G. (2011) Predikcija Amoralnosti kod osuđenika sa izrečenom merom obaveznog lečenja narkomana u Specijalnoj zatvorskoj bolnici u Beogradu. *XVII naučni skup Empirijska istraživanja u psihologiji, Beograd, februar 2011, Knjiga rezimea*, str. 196-197.

- (41) Međedović, J., Kujačić, D., & Knežević, G. (prijavljeno za objavljivanje). Personality-related determinants of criminal recidivism.
- (42) Miller J. D., & Lynam, D. (2001) Structural models of personality and their relation to antisocial behavior: a meta-analytic review. *Criminology*, 39, 765-798.
- (43) Momirović, K. (1998) O realnoj egzistenciji psiholoških konstrukata. U Momirović, K. (pr.): "*Realnost psiholoških konstrukata*", str. 1-8, Institut za psihologiju, Filozofski fakultet; Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
- (44) Momirović, K., Hošek, A., Radović, B., i Knežević, G. (1994) *Konstrukcija jednog novog testa amoralnosti*. Tehnički izveštaj, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
- (45) Momirović, K., Popović, B. V., Hošek, A., i Vučinić, B. (1995) Amoralnost i kriminal: argumenti za jednu odbačenu hipotezu. U: "*Moralnost i društvena kriza*", str. 240-253, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
- (46) Momirović, K., Vučinić, B., Hošek, A., i Popović B. V. (1998) Amoral 2: prvi dokaz da je amoralnost moguće meriti na pozdan i valjan način. U Momirović, K. (pr.): "*Realnost psiholoških konstrukata*," str. 9-35, Institut za psihologiju, Filozofski fakultet; Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
- (47) Moutafi, J., Furnham, A., & Paltiel, L. (2005) Can personality factors predict intelligence? *Personality and Individual Differences*, 38, 1021–1033.
- (48) Paulhus, D. L., & Williams, K. M. (2002) The dark triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Research in Personality*, 36, 556–563.
- (49) Paunonen, S. V., & Ashton, M. C. (2001) Big Five factors and facets and the prediction of behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 524–539.
- (50) Popović, B. V., Momirović, K., Hošek, A. i Vučinić, B. (1998) Treba razmisliti: neke primedbe i poneka reč opreza povodom jednog testa moralnosti čije karakteristike zadovoljavaju sve psihometrijske, ali ne nužno i sve psihološke standarde. U Momirović, K. (pr.): "*Realnost psiholoških konstrukata*," str. 36-48, Institut za psihologiju, Filozofski fakultet; Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
- (51) Ragatz, L. L., Anderson, R. J., Fremouw, W., & Schwartz, R. (2011) Criminal thinking patterns, aggression styles, and the psychopathic traits of late high school bullies and bully-victims. *Aggressive behavior*, 37, 145-160.

- (52) Saucier, G. (2009) What are the most important dimensions of personality? Evidence from studies of descriptors in diverse languages. *Social and Personality Psychology Compass* 3/4, 620–637.
- (53) Skeem, J., & Monahan, J. (2011) Current directions in violence risk assessment. *Current directions in psychological science*, 20, 38-42.
- (54) Stams, G. J., Brugman, D., Dekovic, M., van Rosmalen, L., van der Laan, P., & Gibbs, J. C. (2006) The moral judgment of juvenile delinquents: A meta-analysis. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 34, 697–713.
- (55) Szirmak, Z., & De Raad, B. (1994) Taxonomy and structure of Hungarian personality traits. *European Journal of Personality*, 8, 95–117.
- (56) Templer, D. I., & Rushton, J. P. (2011) IQ, skin color, crime, HIV/AIDS, and income in 50 U.S. states. *Intelligence*: in press.
- (57) Van Dam, C., Janssens, J.M.A.M., & De Bruyn, E.E.J. (2005) PEN, Big Five, juvenile delinquency and criminal recidivism. *Personality and Individual Differences*, 39, 7–19.
- (58) Varley Thornton, A. J., Graham-Kevan, N., & Archer, J. (2010) Adaptive and maladaptive personality traits as predictors of violent and nonviolent offending behavior in men and women. *Aggressive behavior*, 36, 177-186.
- (59) Vitacco, M. J., Caldwell, M. F., Van Rybroek, G. J., & Gabel, J. (2007) Psychopathy and behavioral correlates of victim injury in serious juvenile offenders. *Aggressive behavior*, 33, 537–544.
- (60) Walsh, Z., & Kosson, D. S. (2008) Psychopathy and violence: the importance of factor level interactions. *Psychological Assessment*, 20, 114–120.
- (61) Weller, J. A., & Tikir, A. (2010) Predicting domain-specific risk taking with the HEXACO personality structure. *Journal of Behavioral Decision Making*, 24, 180-201.
- (62) Williams, K. M., McAndrew, A., Learn, T., Harms, P., & Paulhus, D. L. (2001, August) *The dark triad returns: Entertainment preferences and anti-social behavior among narcissists, Machiavellians, and psychopaths*. Poster presented at the annual meeting of the American Psychological Association, San Francisco, CA.
- (63) Williams, K. M., Paulhus, D. L., & Hare, R. D. (2007) Capturing the four-factor structure of psychopathy in college students via self-report. *Journal of Personality Assessment*, 88, 205–219.
- (64) Zimmerman, G. M. (2010). Impulsivity, offending, and the neighborhood: Investigating the person–context nexus. *Journal of Quantitative Criminology*, 26, 301-332.

IS AMORALITY THE SIXTH FACTOR OF PERSONALITY?

The aim of this study was to determine the status of the psychological concept of Amorality. The hypothesis which was tested in the research is based on the assumption of Amorality as a personality trait that generates stable behaviors which can result in violation of moral codes, social norms, manipulation and criminality.

In the revised lexical model of personality (HEXACO model), a broad personality trait that was not described in the previous operationalizations was isolated: Honesty - Humility. This dimension is described by traits such as integrity, honesty, sense of fair play, loyalty and humility, as opposed to fickleness, hypocrisy, arrogance, greed and cunning. Based on this definition of Honesty factor, we set a hypothesis that the core of amoral dispositions is located at its negative pole, which means that Amorality is the aspect of dishonesty, as a basic personality trait.

To test this hypothesis, an exploratory principal components analysis in the shared space of Amorality and HEXACO personality traits was performed, and structural model that describes the causal relationships between personality traits and Amorality was constructed. Data was collected in sample consisted of 229 students of first and second year of the University of Belgrade and Singidunum University (65% girls). Both analysis confirmed the initial hypothesis: Amorality generated by Frustration and Amorality generated by Brutality are the personality traits associated with the negative pole of Honesty - humility, while benign forms of Amorality (Amorality generated by Impulsivity) are an expression of low Conscientiousness. In order to determine the predictive utility of Amorality, a hierarchical linear regression with subclinical psychopathy as a criterion was conducted. Basic personality traits were set as predictors on the first, and Amorality factors were set as predictors at the second level of the analysis. The results show that there is a significant contribution of the Amorality in the prediction, above and beyond HEXACO traits, when it comes to all four aspects of psychopathy as a criteria.

KEY WORDS: amorality / Honesty – Humility / HEXACO / subclinical psychopathy